

ՄԻ ԿԱՐԵՎՈՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Pseudo-Zeno. *Anonymous Philosophical Treatise*. M.E. Stone and M.E. Shirinian. Translated with the collaboration of J. Mansfeld and D.T. Runia. Brill: Leiden-Boston-Köln, 2000, 255+XIV p.

Այս աշխատանքով Է. Մ. Շիրինյանը և Մ. Սթոունը հետազոտողներին են ներկայացնում անտիկ ուշ դասական ժամանակաշրջանից մեզ հասած փիլիսոփայական մի բնագիր, որը պահպանվել է միայն հայերենով: Այս երկը առաջին անգամ հրատարակած և այն գիտական շրջանառության մեջ դրած Լևոն Խաչիկյանը՝ առանց այս բնագրի հեղինակային պատկանելության վերաբերյալ վերջնական խոսք ասել հավակնելու, ենթադրել էր, թե այն կարող էր լինել ստոիկյան փիլիսոփայական դպրոցի հիմնադիր Ջենոնը¹: Սրանից ելնելով՝ Շիրինյանը և Սթոունը պահպանել են Ջենոնի անունը («Կեղծ» մականվան ավելացումով) գրքի վերնագրում, չնայած որ այս հրատարակության «Ներածությունում» հիմնավոր կովաններով լիովին մերժում են Ջենոնի այս գործի հեղինակը լինելու հարցը:

Շիրինյանը և Սթոունը ոչ միայն հիշյալ երկը անգլերեն են թարգմանել, այլև մեծ աշխատանք են տարել Կեղծ-Ջենոնի գործը առավել համակողմանի ձևով գիտական շրջանառության մեջ դնելու համար: Այսպես, հայերեն բնագրից և գիտա-քննական ցանկերից բացի, գրքում զետեղված է հրատարակվող բնագրի անգլերեն թարգմանությունը, և քննությունը, ինչպես նաև թարգմանության վերաբերյալ բացատրություններ, բնագրում առկա բառերի համաբարբառը, փիլիսոփայական և այլ եզրերի ցանկեր երեք լեզվով՝ հայերեն, հունարեն, անգլերեն: Սա նշանակում է, որ Կեղծ-Ջենոնի փիլիսոփայական գործը կարող է ծառայել բազմազան ոլորտների հետազոտողների, ներառյալ հայագիտության, հունաբան դպրոցի թարգմանությունների, ուշ

¹ Տե՛ս Լ. Խաչիկյան, Ջենոնի «Յաղագս բնութեան» երկի հայկական թարգմանությունը, «Գիտական նյութերի ժողովածու», N 2, Երևան, 1950, էջ 65-98:

դասական շրջանի փիլիսոփայության ուսումնասիրմանը, ինչպես նաև մաս կազմել ուսումնական հաստատություններում դասավանդվող անտիկ փիլիսոփայության դասընթացների:

Աշխատասիրողները, բանասիրական, պատմական և բնագրային խնդիրներին անդրադառնալուց բացի, ամփոփել են դրանց վերաբերյալ նախկին հետազոտությունների արդյունքները: Այսպիսով՝ այն ընթերցողները, ովքեր դասական փիլիսոփայության մասնագետներ են, բայց քաջատեղյակ չեն հունարենից հայերեն կատարված փիլիսոփայական երկերի թարգմանություններին, կարող են այդ մասին մանրամասն տեղեկություններ ստանալ այս հրատարակության ներածական բաժնում ներկայացվող համապատասխան գրականության քննությունից և մատենագրությունից: Ավելին, քանի որ հունաբան դպրոցի թարգմանություններին բնորոշ էր լիովին հավատարիմ մնալ հունարեն բնագրին, հաճախ ի վնաս գրաբարի առանձնահատկությունների, նման գործերի հրատարակումը գրեթե հավասարազոր է հունարեն բնագրի լույսընծայմանը: Տվյալ դեպքում հետազոտողների աշխատանքն ավելի դյուրին կլինի եռալեզու ցանկերի շնորհիվ, որոնք հնարավորություն են տալիս գտնել Կեղծ-Ջենոնի տրակտատում գործածված տեխնիկական եզրերը կամ փիլիսոփայական բառերը:

Շիրինյանը և Սթոունը ներկայացնում են նաև այս բնագիրը պարունակող չորս ձեռագրերի և դրանց հարաբերակցության վերաբերյալ իրենց հետազոտությունները, ինչպես նաև այդ հարաբերակցությունը արտահայտող երկու գծագրեր: Ինչ վերաբերվում է գործի հնարավոր հեղինակին կամ նպատակներին, Շիրինյանը և Սթոունը եզրակացնում են, որ *Անանուն Տրակտատը* բազմազան և բազմաբնույթ փիլիսոփայական երկերից ծաղկաքաղ արված մի գործ է, որն ամենայն հավանականությամբ կազմվել է ուսուցողական նպատակներով:

Այստեղ ներկայացված են անտիկ և վաղ քրիստոնեական շրջանի բնագիտական ամենատարբեր ըմբռնումները, որոնք վերաբերվում են երկրի կազմությանը, լուսատուների ընթացքին, մարդակազմությանը, թվերի խորհրդաբանությանը և մի շարք համանման այլ հարցերի:

Շիրինյանը և Սթոունը ճշտել են հայերեն թարգմանության ժամանակը՝ վեցերորդ դարի վերջ և յոթերորդ դարի սկիզբ, ըստ որի՝ հունարեն բնագիրն ավելի վաղ պետք է գրված լինի: Այսպիսով, այս գործը մեզ հնարավորություն է տալիս տեղեկանալ, թե ինչ բնույթի փիլիսոփայական գաղափարներ էին հետաքրքրում վեցերորդ դարից առաջ գործող հունալեզու կրթական օջախներում, ինչպես նաև Հայաստանում՝ վեցերորդ-յոթերորդ դարերում և ավելի ուշ:

Տրակտատի հույն հեղինակի կամ խմբագրի քրիստոնյա լինելու հարցը չի կարելի լիովին լուծված համարել: Խաչիկյանը և Արևշատյանը (որն այն թարգմանել է ռուսերեն լեզվով) հակված էին եզրակացնելու, որ տեքստի քրիստոնեական մասերը ավելի ուշ հավելումներ են: Իրոք, հետևելով Շիրինյանի և Սթոունի մանրակրկիտ վկայակոչումներին, թվում է, որ քրիստոնեական բնույթի հատվածները և նախադասությունները կարծես թե հավելվել են արդեն վերջացրած մտքերի, նախադասություններ-

րի և հատվածների: Բացի դրանից, բացարձակապես քրիստոնեական մտքեր արտահայտող մասը այս երկի ամենավերջին գլուխն է: Հենց իրենք՝ խմբագիրներն ընդունում են, որ սա մի հարց է, որը դեռ քննարկման առարկա է:

Այս տրակտատի վերջում գտնվող հիշյալ բաժինը վերնագրված է «Յաղագս Անբաւ»-ի, և այն ըստ էության Սուրբ Երրորդության փառաբանմանն է նվիրված: Ինչպես բնագրում է ասվում. «Նոյնպէս եւ ըստ հրեշտակաց փառաւորեալ Երիս Անձինս՝ զԱրարիչ եւ զՀաստիչ եւ զԿազմիչ, որում ասեն Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ միանգամայն՝ Տէր զաւրութեանց»:

Աշխատասիրողները նշում են, որ այս հարցերի ավելի խորն ուսումնասիրությանը կնպաստի մի շարք, ինչպես օրինակ, *Անանուն Տրակտատի* փիլիսոփայական աղբյուրների վերհանմանը: Նման հետազոտությունները կարող են հետաքրքրական արդյունքների հանգեցնել՝ ուշ դասական ժամանակաշրջանում, կամ գուցե նաև ավելի վաղ, կախված տեքստի հունարեն բնագրի թվագրությունից, որն է ձևով գոյություն ունեցող փիլիսոփայական տեքստերի և դրանց հետագա վերախմբագրումների ընթացքի վերաբերյալ: Հետևաբար, հունարեն բնագրի թվագրման հարցը նույնպես ապագա հետազոտողների կողմից կարիք ունի ճշգրտման:

Շիրինյանը և Սթոունը բազմակողմանի և լիարժեք աշխատանք են ներկայացրել տեքստի հայերեն բնագրի վերաբերյալ՝ թե ինչ միջավայրում է այն թարգմանվել և կամ թե՝ այս բնույթի բնագրերը ինչ դեր են խաղացել հայ փիլիսոփայական մտքի պատմության մեջ: Նմանատիպ աշխատանք պետք է կատարվի նաև մեզ չհասած, բայց հայերենի շնորհիվ գոնե տեսականորեն վերականգնվելիք, հունարեն բնագրի վերաբերյալ: Այս երկի հրատարակությունը նաև կխրախուսի նմանատիպ հունարեն կամ այլ լեզուներով գոյություն ունեցող փիլիսոփայական երկերի լույսընծայմանը: Սա նշանակում է նաև, որ ուշ դասական շրջանի փիլիսոփայության ավելի խորը ըմբռնում ձեռք կբերվի ժամանակակից գիտնականների կողմից:

ԶԱՐՈՒՀԻ ՊՈՂՈՍՅԱՆ